

1915 TEHCİRİNDEN 1992 HOCALI'YA SOYKIRIM İDDİALARI ÇERÇEVESİNDE ERMENİ SORUNU

Gökhan SARI *

ÖZ

Ermeni sorununun ortaya çıkışından itibaren iki yüzyıl, sözde soykırım iddialarının dayandırıldığı trajik olayların başlangıcından sonra tam olarak yüzyıl geçmiştir. Ermeni sorunu, Türkiye'nin son elli yılına damgasını vuran, Cumhuriyet Tarihi'nin en uzun soluklu sorunlarından biri olarak gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Soykırım iddiaları çerçevesinde gelişen Ermeni sorunu; tarihi ve hukuki yönünden ziyade siyasi yönü ile öne çıkmıştır.

Yakın tarihte Hocalı'da bir soykırım veya katliam gerçekleşmiştir. Ancak uluslararası toplum her nedense bu konuya 1915 Tehciri kadar ilgi göstermemiştir. Türkiye'nin siyasi ve/veya hukuki açıdan haklı olduğu bir konuda haksız duruma düşürülmesine, olayları gözardı eden uluslararası toplum kadar, Türkiye'nin de yeteri kadar titiz davranmaması sebep olmuştur.

Bu nedenle çalışmada sözde Ermeni soykırım iddialarının hukuki ve tarihi yönünü ortaya koymak ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında ve Hocalı'da yaşananları bütün açıklığı ile anlatmak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Hocalı, Soykırım, Tehcir.

THE ARMENIAN ISSUE IN THE FRAME OF THE GENOCIDE CLAIMS FROM 1915'S IMMIGRATION TO 1992'S KHOJALY

ABSTRACT

Two centuries have passed since the emergence of the Armenian issue, whereas it has been exactly one hundred years since the tragical killings of Armenian community occurred in 1915. Armenian issue occupied first rows of Turkey's agenda as one of the most long-standing problem for the past fifty years. While the issue has developed in the framework of genocide, it has been dealt with in terms of political aspects rather than historical and legal spheres.

In recent history a genocide or massacre took place at Khojaly, but international community has not shown adequate interest when compared to the 1915's forced emigration of the Armenian community by the Ottoman Government.

While Turkey's claims and positions are thoroughly right in terms of political and legal spheres, it has been considered responsible for the crimes of the past. Besides international community which rules out the realities, Turkey's uncaring attitude has also caused that.

So the legal and historical aspects of the allegations regarding the so-called Armenian genocide will be put forward. Then it is required to reveal whatever happened in the occupied territories of Azerbaijan and tragical events that took place in Khojaly.

Key Words: Armenian Issue, Khojaly, Genocide, Immigration.

---

* Dr. Jandarma Meslek Yüksek Okulu, Güvenlik Bilimleri Bölüm Başkanlığı

GİRİŞ

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan kelimeleri bir araya getirildiğinde uluslararası alanda akla gelen ilk çağrışım “soykırım” olmaktadır. “Soykırım” kelimesinin yarattığı etkiden kaçınarak bazen ulusal bazen küresel aktörler soykırım kelimesinin yerine başka kelimeleri kullanmayı tercih etmektedirler. 1915 Tehcir dönemine ilişkin Dünya’da ve Ermenistan’da soykırım kelimesi ile birlikte “Tseghasbanutiun” (ırk cinayeti), “Hayasbanutiun” (Ermeni Kırımı) “Medz Yeğern”, “Aghed” veya bu anlamda “Büyük Felaket” gibi kelimeler kullanılırken (Hür, 2014, [web]) o dönem tanımlamak için Türkiye’de “Tehcir”, “Mukatele” (Karşılıklı Katliam), “Tenkil” veya “Sürgün” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan’ın Karabağ ve Hocalı (1991-1992) başta olmak üzere Quba’da, Bakü’de ve ülkenin birçok yerinde 1905, 1915, 1918, 1950, 1987 ve 1990’lı yıllarda yaşanan olaylara ilişkin de Dünya’da ve Azerbaycan’da “Soykırım” ve “Katliam”, Türkiye’de “Katliam”, Ermenistan’da ise “Savaş”, “Olay” gibi kelimelerin de kullanıldığını görüyoruz.

Soykırım kelimesinin taşıdığı anlam ve hukuki karşılıkları, tarafları, yaşanan olayları veya süreçleri farklı kelimeler ve kavramlarla ifade etmeye yönelmektedir. Günümüzde soykırım kavramının hukuki veya tarihi yönlerinden ziyade, kullanım yerlerinden de anlaşılacağı üzere, siyasi yönünün öne çıktığı görülmektedir.

Sözde soykırımın işlendiği gün olarak kabul edilen “24 Nisan” tarihinin de sıklıkla tehcir veya bir katliamın yıldönümünü ifade ettiği sanılmaktadır. Hâlbuki 24 Nisan 1915 tarihi 14 valilik ile 10 mutasarrıflıkta Ermeni komite ve derneklerinin kapatılması ve bu kapsamda 2345 Ermeni komitecinin tutuklandığı gündür (Ercan, 2001: 75-104). 1965 yılından itibaren kullanılmaya başlanılan 24 Nisan 1915 tarihinin 100’üncü yılı olması sebebi ile 2015 yılı, bu konunun tarafları için özel ve simgesel anlam ifade etmektedir.

Ermeni soykırım iddiaları, 47 ülkeye dağılmış toplam 6.5 milyonluk Ermeni diasporasının çabaları sonucunda geniş bir kitle tarafında genel kabul görmüştür. Bugün dünyada Ermenistan dışında 20'den fazla ülke parlamentosu, yerel parlamentolar ve çeşitli ulusal/uluslararası kuruluşlar tarafından bu sözde soykırım iddiaları kabul edilmiştir. Sözde soykırım iddiaları hakkında böylesine çelişkili bilgiler bulunmasına rağmen, iddiaların siyasi gerekçelerle kabul edildiği görülmektedir. Konunun başlıca tarafları Türkiye ve Azerbaycan olmasına rağmen, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin görüşlerine yeteri kadar başvurulmaması bu yöndeki kanaatleri güçlendirmektedir.

Ayrıca bu konunun farklı bir boyutunu Ermeniler dışında Rum ve Süryanilerin¹ de “biz de soykırım uğradık” şeklinde özellikle son yıllardaki çıkışları oluşturmaktadır. Zira Ermeniler ile bu konu çerçevesinde ortak platformda buluşmaktadırlar (Sarı, 2013: 131-141; Yaşın, 2014: [web]).

Sembolik olarak belirtilen 24 Nisan 1915 tarihi ile; 1876 yılından 1923 yılına kadar geniş bir dönemde, sözde sistematik bir soykırımın yürütüldüğü iddia edilmektedir (Hovsepyan, [web]; Lutem, [web],). Bu yönüyle aslında sorun sadece Osmanlı dönemi ile değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ile de ilişkilendirilmektedir. Aslında soykırım kelimesinin nesnel yönü “tehcir” ile alakalı olması gerekirken, dönemsel olarak genişletilerek sistemselsel bir etnik temizlik yapıldığı havası yaratılmaya çalışılmaktadır.

Diğer taraftan tehcire giden süreçte Doğu Anadolu bölgesinde Müslüman halkın Ermeniler tarafından uğradığı katliamlar ile 1905-1918 yılları arasında Ermenilerin Azerbaycan'da yürüttüğü etnik temizlik ve katliamlar görmezden gelinmiştir. Bugün soykırım olarak 100 yıl önce Osmanlı topraklarında yaşananlar hatırlanarak Ermenilerin mağdur ve masum olduğu havası yaratılırken, daha 32 yıl önce yaşanan Hocalı'daki katliam pek de akla getirilmemektedir.

Bu çerçevede soykırım söylemlerine yönelik yürütülen faaliyetlere ait bütünsel resmin ortaya konulması ve geleceğe yönelik projeksiyonlar yapılması muhtemel gelişmelerin anlaşılmasını ve değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır.

1. ERMENİ MESELESİNE TARİHSEL BAKIŞ

Türklerin Anadolu'ya gelişi ile başlayan Türk-Ermeni ilişkisi, Fatih'in 1461 yılında Ovakim'i İstanbul'a getirterek verdiği haklar ile devam etmiş, Yavuz Sultan Selim zamanında "millet" statüsü verilmesinin ardından da Ermeniler, Osmanlı toplum hayatının her noktasına girmişlerdir (Shaw, 1994: 95,128). 18'inci yüzyıla kadar sorunsuz devam eden beraberliğin, bu tarihten sonra giderek artan bir sorun haline geldiği çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, 1856 Paris Antlaşmasıyla Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya, Osmanlı Hristiyanlarını himayeci devletler konumuna getirmişlerdir. 3 Mart 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile ilk defa Rusya tarafından siyasi gündeme sokulan Ermeni meselesi, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşmasıyla, uluslararası bir mesele halini almıştır (Karaca, 1993: 37-38; Altınok, 2007: 12). Yani Ermeni meselesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist amaçları bulunan Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulmuş yapay bir sorun olarak ortaya çıkarılmıştır.

Ermeniler ile Türklerin ilk ciddi krizi II. Abdülhamit döneminde, 1894 ve 1895'te yaşanmıştır (Göyünç, [web]). Bu kriz, Batı literatürüne Ermeni katliamı olarak geçmiş ve ABD Senatosu 3 Aralık 1894'de Ermeni katliamı ile ilgili ilk kararı kabul etmiştir (Şimşir, 1985:112-114). Ermeni sorununun siyasallaşma sürecinde Apostolik Ermeni Kilisesinin rolü de önemlidir. Ermenilerin milli birlik ve beraberliklerini korumalarında, yaşadıkları bölgelerde asimile olmamalarında kilise ve soykırım söylemi önemli rol oynamıştır.

Ermeniler ile Türk halkı arasındaki en sorunlu dönem Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. İsyanlar, katliamlar ve göçlerin olduğu bu dönem her iki taraf için de acı dolu olmuştur (National Archives, CAB/24/72). Lozan Barış Antlaşması'ndan 1960'lara gelinceye değin Ermeni meselesi bir daha gündeme gelmemiştir. 23 Ocak 1973'te Santa Barbara'da bir Ermeni'nin Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demiri öldürmesiyle mesele Türkiye gündemine gelmiş ve günümüze kadar da devam etmektedir (Göyünç, [web]).

2. SOYKIRIM KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE ERMENİ MESELESİ

Soykırım olgusunun toplumsal, sosyolojik, tarihi, felsefi ve siyasi birçok veçhesi bulunduğundan, bugün çeşitli bilim dallarının ilgi alanına girmektedir (Aktan, 2006: 160). Durum böyle olmakla birlikte suç kavramının tanımlanmasında hukuksal yön esası teşkil etmelidir. Geniş bir konu olmasına rağmen burada hukuki yönüne ilişkin vurgulanması gereken birkaç önemli noktanın belirtilmesi gerekmektedir.

a. Hukuksal Durum

Soykırım² suçu; 9 Aralık 1948'de kabul edilip 12 Ocak 1951'de de yürürlüğe giren *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin* 2'nci maddesinde tanımlanmış ve hukuki kaynağını bu sözleşmeden almıştır. Türkiye 1948 tarihli *Soykırım Sözleşmesi'ni* 1950 tarihinde onaylamış ve 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren *5237 sayılı Türk Ceza Kanunu* ile uluslararası suçlar başlığı altında soykırım suçunu (md.76), insanlığa karşı işlenen suçları (md.77), göçmen kaçakçılığını (md.79) ve insan ticaretini (md.80) düzenlemiştir. Ermenistan 23 Haziran 1993 tarihinde, Azerbaycan ise 16 Ağustos 1996 tarihinde *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine* taraf olmuşlardır.

Soykırım kavramı uluslararası hukuk alanında yer alan diğer suç çeşitlerinden; insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları ile karıştırılmamalıdır. Özellikle toplu ölümler (katliamlar) sonucu meydana gelen insanlığa karşı suçları, soykırım olarak nitelenmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Literatürde uluslararası hukuk suçları; soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı savaşı (saldırganlık) suçu olarak dört grup suç kabul edilmektedir. Çekirdek suçlar olarak da adlandırılan bu suçlar, uluslararası toplumun tamamını ilgilendiren en ağır suçlardır.³

Literatür ve mahkeme kararlarında soykırım, en ağır uluslararası hukuk suçu olarak nitelendirilmekte ve soykırım nedeni ile cezai sorumluluk uluslararası hukukun emredici kuralları (ius cogens) arasında kabul edilmektedir (Pazarcı, 2006: 203). Soykırım Sözleşmesi'nin 1'inci maddesi soykırımı, "ister barış, ister savaş zamanında işlenmiş olsun bir uluslararası hukuk suçu" olarak tanımlamıştır.

Soykırım Sözleşmesi'nin 2'nci maddesine göre soykırım suçunun oluşması için üç unsur gereklidir. Bunlardan birincisi; millî, ırkî, etnik ya da dinsel bir grubun hedef olarak alınmasıdır. İkincisi, hedef alınan grup üyelerinin kısmen ya da tamamen yok edilmelerine yol açacak nitelikte sözleşmenin 2'nci maddesinde yasaklanan fiillerden birine ya da bir kaçına tâbi tutulmalarıdır. Üçüncü unsur ise söz konusu eylem ya da eylemlerin hedef alınan grup mensuplarına karşı kısmen veya tamamen yok etme kastı ile gerçekleştirilmesidir. Sözleşmede sınırlı şekilde sayılan gruplar suçun maddî konusunu, işlenmesi yasak olan eylemler suçun maddî (objektif) unsurunu, bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde aranan kast ise manevî unsurunu oluşturmaktadır (Nersessian, [web]: 256).

Yönü, tanımı, boyutu ve unsurları ne olursa olsun 1915 yılında yaşananlara dair 1951 yılında yürürlüğe giren bir sözleşmeye esas alarak yargılama yapmak; bir taraftan 'kanıtlanmamış bir suç asla suç değildir' anlayışına, diğer taraftan 'hukukun temel ilkelerine' aykırıdır. Bir diğer nokta ise sözde soykırımın veya bahse konu iddiaların şekil ve nitelik bakımından sorgulanması gerektiğidir.

b. Tehcir Kanunu

Bu noktada kısaca tehcir kanununa bakmak uygun olacaktır. 'Tehcir Kanunu' diye adlandırılan kanunun asıl adı, "*Savaş Zamanında Hükümet Uygulamalarına Karşı Gelenler İçin Askerler Tarafından Uygulanacak Önlemler Hakkına Geçici Kanun*"dur. 27 Mayıs 1915 tarihinde, devlete karşı suç işleyen Osmanlı vatandaşlarının cepheden uzak fakat Osmanlı toprakları içindeki bölgelere sevkini öngören bu yasanın sadece Ermenilerle ilgili olduğuna dair yaygın bir yanlışlığı bulunmaktadır. Gerçekte ise kanunda Ermeni kelimesi geçmemektedir. Nitekim bu kanuna dayanılarak savaş bölgesine yakın 15.000 Türk aile de tehcir edilmiştir. Ayrıca her yerde ve herkese de uygulanmamıştır. Tehcir sırasında Ermenilere karşı herhangi bir saldırıda bulunanların tevkif edilerek, Divan-ı Harp Mahkemesine sevk edilmesi ve en ağır şekilde cezalandırılmaları da karara bağlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un işgali sırasında 29 Temmuz 1921'de İngiliz Kraliyet Başsavcısı, bu gerekçe ile tutukladıkları 144 Osmanlı idarecisini hiçbir kanıt bulunmaması nedeniyle sanıkların tümü hakkında takipsizlik kararı vermiştir. Buna ilave olarak aynı mahkemede ABD tarafından da ellerinde bu konunun soykırım olduğunu gösterir hiçbir belge olmadığı bildirilmiştir.

Ayrıca 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Sevr Antlaşması ortadan kaldırılmış ve Sevr Antlaşması ile suçlu oldukları iddia edilen Türk resmi görevlileri Lozan Antlaşması'na ekli *Genel Affa İlişkin Bildiri ve Protokol* doğrultusunda affedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı dönemindeki eylemler ve işlemler bakımından Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan hükümler dışında herhangi bir hukuksal sorumluluğu ya da yükümlülüğü bulunmamaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı dönemine ilişkin tüm siyasî, askeri ve hukuki sorunlarını Lozan Barış Antlaşması ile çözümlenmiş tasfiye etmiştir (Çaycı, 2001: 34; Turan, 2008: 447-477). Zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler ve Rumların geri dönüşlerini düzenleyen pek çok karar alındığı da genellikle göz ardı edilmektedir (Öymen, 2005:121; 22-23; Çitlioğlu, 2007: 22-23, 83,167).

3. TÜRKİYE AÇISINDAN ERMENİ SORUNU VE SOYKIRIM

Türkiye açısından Ermeni sorununun özünü, soykırım iddiaları oluşturmaktadır. Bu kapsamda Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş toprakları da bu sürecin belirlenmesinde önemli karar noktalarını oluşturmaktadır. Öncelikle Ermeni meselesinin tarihsel sürecine bakıldığında; Ermeni meselesini 1878 Berlin Antlaşması'ndan bugüne kadar geçen 137 yıllık süre içerisinde beş dönemde ele almak mümkündür.

Birincisi emperyalist ülkelerin kışkırtmaları ile oluşturulan yapay Ermeni meselesi çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türklere yapılan Ermeni suikastları, kundaklamalar ve isyan hareketleri dönemidir. Bu dönemi de kendi içinde 1880-1883, 1894-1897 ve 1912-1915 olarak üçe ayıranlar vardır (Altınok, 2007: 19).

İkincisi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı yıllarında cephe gerisinde ihanet ettikleri Türk halkına Ermeni çetelerince hunharca yapılan katliamlar dönemidir.

Üçüncüsü, Lozan Konferansında umduklarını bulamayan Ermenilerin eski Osmanlı yöneticilerine karşı yürüttükleri eylemler dönemidir.

Dördüncüsü 1970'lerin başından itibaren özellikle yurt dışındaki diplomatları hedef alan Ermeni terördür (Süslü, 1995: 302).

Beşincisi ise, 1984 yılından itibaren Ermeni terörünün yerine PKK terör örgütünün ortaya çıkışı ile eş zamanlı olarak bugüne kadar gelen siyasi eylem dönemidir. Bu siyasi dönem içerisinde sözde Rum, Süryani (Asur) ve Kürt Soykırım iddiaları da dâhil edilerek genişletilmektedir.

Kısaca bu dönemlere bakacak olursak; Ermeni meselesinin ideolojik oluşumunu 1810 yılına kadar götürmek mümkündür. Zira bu tarihte Napolyon tarafından Paris'te Doğu İlleri Okulunda Ermeni Kürsüsü kurulmuştur. Bu okulu 1816'da Moskova'da kurulan Lazaryan Enstitüsü, 1823'te Tiflis'te açılan

Nersesyan Semineri takip etmiş ve birer eğitim merkezi olarak bu okullarda Ermeni Milliyetçiliğinin temelleri atılmıştır. Bu sürecin devamında Anadolu'da boy göstermeye başlayan Rus, İngiliz, Fransız misyonerler özellikle Hristiyan halk üzerinde etkili olmuştur.

Hınçak (1887) ve Taşnak (1890) ihtilal örgütlerinin kurulmasıyla birlikte ikinci döneme geçilmiş; silahlı eylemler giderek Anadolu'yu sarmaya başlamıştır. Ermeniler için bu dönemde rol model, Bulgar isyanı olmuştur. 1894 yılından itibaren Ermeniler Osmanlı Devletinin kendilerine yönelik katliam politikası izlediğini ve 1915 tehciriyle bunun soykırım niteliğini aldığını iddia etmektedirler. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinde bu söyleme paralel propagandaya yer verilmiştir. Avrupa kamuoyunda, Hristiyan Ermenilerin Osmanlı'ya karşı desteklenmesi gereği vurgulanmıştır. Özellikle 1890 yılından sonra bu konuda Avrupa ve Amerika'da çeşitli yayınlar⁴ çıkmaya başlamıştır.

Lozan Konferansında umduklarını bulamayan Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 'Nemesis (Yunanca İntikam Tanrısı)' terör örgütünü kurarak İttihat ve Terakki üyelerine karşı terör eylemleri gerçekleştirmiştir.

Ermeni meselesi ve sözde soykırım iddiaları Ermenistan'ın Sovyet yönetimi altına girdiği 1920 yılından itibaren 1960'lı yıllara kadar gündeme gelmemiş olmakla birlikte, Avrupa ve ABD'de propaganda faaliyetleri devam etmiş ve toplumsal altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1965'te sözde soykırım kurbanlarını anmak maksadıyla düzenlenen tören ve açılan anıtlar ile bu konu yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Taşnaksutyun Partisi bu tarihten sonra yurtdışında yaşayan Ermenileri organize etmeye başlamıştır. 1967 yılında Taşnaksutyun Partisi Avrupa devletlerinin sözde Ermeni soykırımına yaklaşımlarını eleştirerek Türkiye ile beraber Avrupa devletlerini de sözde soykırımdan sorumlu tutmuştur (Cabbarlı, 2013: 160).

1972 yılında Ermeni soykırımının devrimci bir ruh ile siyasi mecrada tutulması kararı alınarak aktif faaliyet planı hazırlanmıştır. Türkiye'ye baskı uygulanması amacıyla Dünya basınında gündem oluşturulması hedeflenmiş ve silahlı eylem kararı verilmiştir. Bu kapsamda Taşnaksutyun Partisi'nin kurduğu ASALA (*Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia*) terör eylemlerine başlamıştır (Cabbarlı, 2013: 160). Ermeni terör eylemleri sonucunda 1973-1984 yılları arasında yurtdışında çalışan 34 Türk diplomat ve kamu görevlisi hayatını kaybetmiştir (Laçiner, 2001).

Ermeni terör eylemleri, 1984 yılından itibaren yerini Türkiye'yi son derece meşgul eden PKK terörüne bırakmıştır. Ermeniler 1984'den sonra Avrupa'da ve ABD'de etkili olarak propaganda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ermenistan'ın 23 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesi, sözde soykırım iddialarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu boyut bir taraftan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlali ve yeni Ermeni katliamlarıyla diğer taraftan da sözde Ermeni soykırım akımına yeni soykırım iddialarının eklenmesi hususlarından beslenmiştir. Bu konuları biraz daha detaylı ele almak uygun olacaktır.

a. Soykırım Söylemleri

Ermeni soykırımı iddialarını ilk kabul eden parlamento Uruguay Parlamentosu olmuştur. Uruguay Parlamentosu'nun hangi saikle böyle bir kararı aldığı pek açık değildir. Bununla birlikte ülkede küçük ancak aktif bir Ermeni diasporası mevcuttur. Kararın arkasında Uruguay'da yaşayan Ermenilerin lobi faaliyetlerinin bulunması muhtemeldir. Öte yandan Türkiye'nin konu hakkında yeterince duyarlı davranmadığı ve sözde Ermeni Soykırımı'na ilişkin tezlerini Uruguay yetkililerine anlatmada yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Günümüzde Uruguay'da 24 Nisan 2015 tarihinde bir Ermeni soykırım Müzesi açılması çalışmalarının önlenmesine yönelik etkili bir mücadelenin görülmemesi bu konudaki kanaatimizi güçlendirmektedir (Armenian Genocide Museum [web]).

Soykırım'ın kabulü bir tarafa inkârını dahi suç sayan yasaların çıkarılması, düşünce ve ifade özgürlüğünü sıklıkla dile getiren toplumlar için bir paradoks yaratmaktadır. Örneğin İsviçre'de Ermeni Soykırımını reddetmek suçtur. Benzer bir yasa taslağı da Fransız Parlamentosunda kabul edilmiş; ancak Fransa Anayasa Konseyi "anayasaya aykırılık" gerekçesiyle iptal ettiği için yasa yürürlüğe girmemiştir. Türkiye'yi bu haksız ithamlarla suçlamalarının nedenleri çeşitlenebilmekle birlikte; Türklere ilişkin geçmişten gelen olumsuz algılar, siyasi hesaplar veya ulusal çıkarlar bu konuya neden olarak gösterilebilmektedir (Öymen, 2005: 58).

Sözde soykırım iddiaları; anıt inşaaası, konferans, kongre, gösteri, dersler, dernekler, konserler gibi birçok etkinliklerle de meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.⁵ Uluslararası basın bu konudaki tavrı da süreçte çok etkilidir. ABD'den The New York Times, Associated Press ve Los Angeles Times; İngiltere'den The Times ve The Independent; Rusya'dan ise Izvestia'nın bulunduğu pek çok yabancı basın kuruluşu da ilgili haberlerinde "soykırım" tabirini kullanmaktadır (NTV, 12 Mart 2010). Uluslararası medyanın bu tutumu, Ermenistan ve Ermeniler tarafından iddialarında ne derece haklı olduklarının kanıtı şeklinde sunulmaktadır.

Ulusal düzeyde, Ermeni meselesine yönelik fikir birliği bulunmamaktadır. Fikir ayrılığının başlıca nedeni, araştırmacıların dünya görüşlerindeki farklılıklar ve aidiyet ilişkisine sahip oldukları çevrelerin çıkarlarını gözetmelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin; siyasi görüş çerçevesinde konu ele alındığında; milliyetçi kesim Osmanlı'nın gayrimüslimlere yönelik tüm iyi niyetine rağmen, Ermenilerin Osmanlı'yı en zayıf anında arkadan vurduğunu ileri sürerek, yapılanların affedilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Sosyalist sol görüşü benimseyen araştırmacılar ise konuyu daha çok gayrimüslimler yönünden ele alarak, Osmanlı'nın baskıcı politikasının sonucunda gayrimüslimlerin dış müdahalelere açık hale geldiği ve bu durumun sorumlusunun Osmanlı Devleti olduğunu düşünmektedirler.

Resmî tarih tezini kabul eden ama daha liberal ya da sosyal demokrat görüşte olanların yaklaşımı ise uzlaşmacı bir yaklaşımdır (Öztemiz, 2007: 122). Diğer taraftan da araştırmacıların milliyeti çerçevesinde, ait olduğu ülkenin resmî ideoloji ve menfaatlerine göre Ermeni meselesini ele aldıkları görülmektedir.

Psikolojik yönden konuya bakıldığında, mağduriyetin sebebi ne olursa olsun, sorumlu olarak devletin görülmesi, bireylerin çocukluk dönemine dayandırılmaktadır. Bu kapsamda psikanalitik anlayışa göre; çocukluk döneminde otoriteyi aile temsil ederken ergenlik döneminde aile bağlarının gevşemesiyle ailenin temsil ettiği otorite liderlere ve devlete geçmektedir. Bu nedenle bebeklik ve çocukluk döneminde yaşanan sorunlar başlangıçta aile içine yönelirken ilerleyen yıllarda devlete yöneldiği kabul edilmektedir (Çevik, 2007: 112). Sonuçta Ermeni meselesi adına bakıldığında mağduriyet psikolojisi, kimlik bunalımının bir parçası olarak sorumluluğu dönemin devletine yani Osmanlı İmparatorluğuna yöneltmektedir.

b. Soykırım Söylemlerinin Paydaşları

Türkiye'ye yöneltilen soykırım iddiaları sadece Ermenilere ilişkin değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi Yunan Parlamentosu Türkiye'ye yönelik olarak; 1994 yılında 19 Mayıs'ı sözde Pontus soykırım günü, 1996 yılında 24 Nisan'ı sözde Ermeni soykırım günü ve 1999 yılında da 14 Eylül'ü sözde Küçük Asya soykırım günü olarak ilan etmiştir (Bayzan, 2006: 14). Benzer şekilde İsveç Parlamentosu 11 Mart 2010 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmiş ve bu kararda kısaca, Ermenilerden başka Asuri, Süryani, Keldani ve Pontus'lu Rumların da Osmanlı İmparatorluğu'nda soykırıma uğradığı belirtilmiştir. Avustralya'nın Yeni Güney Galler Eyalet Parlamentosu'nun Yasama Konseyi tarafından da 1 Mayıs 2013 tarihinde "Asuri, Ermeni ve Rum Soykırımları" başlıklı bir karar kabul edilmiştir (Assyrian, Greek, Armenian [web]; Lütem, 2013: 27). Soykırım söyleminin Türkiye üzerinde etkili olduğunun görülmesi üzerine, bu iddia etrafında şekillenen diğer iddiaların da ortaya atılması sürpriz olarak görülmemelidir.⁶

Dünyanın değişik coğrafyalarında bulunan farklı ülkelerin sözde Ermeni soykırımına ilişkin benzer kararlar almış olmaları dikkat çekicidir. Ermenilerin 1915 olaylarına ilişkin iddiaları doğrultusunda karar alan ülkelerin gerekçeleri incelendiğinde;

- Arjantin, Fransa, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya, Şili, Uruguay ve Venezuela gibi ülkelerde Ermeni azınlığının siyasi irade üzerindeki baskısının,
- Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan'ın Türkiye ile ikili anlaşmazlık ve çatışmalarının,
- Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İsviçre, İtalya ve Polonya'da Türkiye, Türk ve Müslüman karşıtlığının,
- Vatikan'ın daha çok dini nedenlerinin,
- Almanya, Litvanya ve Slovakya ise başka ülkeler tarafından da soykırım yapıldığı iddiasının sağladığı etkiden yararlanmak amacıyla sözde soykırım kararı aldıkları değerlendirilmektedir (Lutem, [web]: 10.10.2014).

Bazı uzmanlara göre; başta Hocalı katliamı olmak üzere dünyada soykırım kapsamında ele alınması gereken çok sayıda dramatik olay yaşanmışken, sürekli olarak Türkiye'nin önüne haksız bir şekilde soykırım iddiası çıkarılmaktadır (Çitlioğlu, 2007: 22-23). Aynı şekilde Türkiye aleyhindeki çevrelerin "soykırım" iddiasını ortak bir söylem veya payda olarak kullandıkları görülmektedir.

Türkiye'ye yönelik sözde Rum Pontus, Süryani/Asuri/Keldani/Nasturi ve Kürt soykırımı gibi çeşitli suçlamalar ve iddialar mevcuttur. Uluslararası toplum ise bu iddialar içinden Ermenilerden sonra Asuri (Süryani, Keldani, Nasturi vb) soykırımına daha fazla ilgi göstermektedir. Batı'nın bu tutumunun kökeninde Ermeni Soykırım iddialarını güçlendirmek olduğu düşünülmektedir.

Soykırım söylemlerini paylaşan Asuri/Süryaniler ise en az Ermeniler kadar büyük bir trajedi yaşadıklarını savunmaktadırlar. Ermenilerin ön plana çıkmalarının sebebi olarak da 1965 yılından itibaren konuyu gündemde tutan güçlü diaspora hareketlerine sahip olmaları ve Ermenistan Devleti'nin bu süreçte Ermeni diasporasına verdiği destek olarak görmektedirler (Korucu, Radikal Gazetesi, 2014). Asuriler, Süryani, Arami, Keldani, Nasturi halkının 1915'te yaşadıklarını tanımlamak için de 'Seyfo'⁷ (Süryanice 'kılıç' anlamında) kelimesini kullanmaktadırlar.

Asuri/Süryaniler de Ermenilere benzer bir strateji izlemekte, soykırım anıtı inşası, konferans ve çeşitli etkinlikler düzenlemek gibi faaliyetlere girişmektedirler. Ermeniler, Vilayet-i Sitte (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ Ve Sivas) illerini içine alan bir toprak parçasını ülke sınırları içine katmak isterken, Süryaniler de Turabdin (Mardin, Şırnak ve Batman illerini kapsayan bölge) olarak adlandırdıkları bölgenin kendilerine ait olduğunu düşünmektedirler. Hatta "Büyük Asur Devleti" oluşturmak yönünde faaliyetler yürütüldüğü de dile getirilmektedir ("Midyat'a Vatikan kolonisi!.." [web]). Ermenilerden farklı olarak Türkiye'ye dönme taleplerini Sabro Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Tuma Çelik; Süryanilerin kültürel yapılarını oluşturabilmek için vatanlarına dönme eğilimi gösterdikleri şeklinde yorumlanmaktadır (<https://www.dailymotion.com/embed/video/x206vku?autoplay=1>).

Ermeniler ile Süryanilerin ilişkisini Avrupa Süryaniler Birliği üyesi David Vergili; "Soykırım konusunda Ermenilerin yaptığı davetlere iştirak ediyoruz. Onlar da bizim bu konudaki faaliyetlerimize katılmaktadırlar. Karşılıklı bu konuda birbirimize destek veriyoruz. Ortak acıda hem fikir olmamız yanında ilişkilerinde de giderek bir artış olduğu"nu belirtmektedir (<https://www.dailymotion.com/embed/video/x206vku?autoplay=1>).

Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği Mor İğnatiyos II. Afram Kerim, Ermenistan'da 1915 Soykırım Anıtını 12 Ekim 2014 tarihinde ziyaret etmiştir. Ayrıca kilise konseyi, 1915 Soykırımının 100'üncü Yıl anma töreni hazırlıkları için bir komite seçmiştir. Süryaniler geçmişte Ermeni soykırımı konusuna ilgi göstermezken, son dönemde Ermenilerle birlikte hareket etmeye başlamıştır.

4. AZERBAJCAN ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE SOYKIRIM VE KATLIAMLARIN YERİ

Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının kökenleri 20'nci yüzyılın başlarına dayanmaktadır. İki halkın tarihine bakıldığında çok acı olaylar yaşadıkları görülmektedir. 1905, 1915, 1918, 1950, 1987 ve 1990'lı yıllar bu tür olaylarla hatıralarda kalmıştır.

1905–1906 yılları arasında Ermenilerin Bakü'den sonra Karabağ, Zengezur ve Suşa'ya da sıçrattığı katliamlar sırasıyla; 6 Şubat 1905 Birinci Bakü katliamı, 5 Mayıs 1905 Nahcivan katliamı, 23 Mayıs 1905 Revan katliamı, 3 Haziran 1905 Ecmiedzin katliamı, 13 Haziran 1905 Cebrayıl katliamı, 16 Ağustos 1905 Birinci Şuşa katliamı, 12 Temmuz 1905 İkinci Şuşa katliamı, 20 Ağustos 1905 İkinci Bakü katliamı, 26 Eylül 1905 Cavanşir katliamı, 18 Kasım 1905 Gence katliamı, 24 Kasım 1905 Tiflis katliamı, 22 Ocak 1906 Gazah katliamı, 29 Temmuz 1906 Zengezur katliamlarıdır (Garibov, 2006: 76.; Ordubadi, 1991: 52-63).

Ermeni tarihçi S. Zavaryan'ın verdiği bilgilere göre, bu katliamlar sırasında Şuşa'da 12, Cavanşir bölgesinde 15, Cebrail'de 5 ve Zengezur'da 43 olmak üzere toplam 75 Müslüman Türk köyü yakılıp yıkılmıştır. 1906 yılına gelindiğinde İrevan (Erivan), Gence ve diğer bölgelerde 200'den fazla köy ve kasaba yağmalanmış, sakinleri öldürülmüş ve bu yerleşim birimleri haritadan silinmiştir. Ayrıca Karabağ'da da 158 Türk köyü yakılıp yıkılmış, binlerce Türk katledilmiştir (Taşkiran, 1995: 82-84; Nuriyev ve Nuriyeva, 2010: 211). Ermeni araştırmacı Jirayr Liparityan'a göre, 1904-1906 yıllarında Ermeni teröristler tarafından 105 siyasi terör eylemi gerçekleştirilmiştir (Liparityan,[web]'den aktaran Cabbarlı, 2013: 159).

Katliamlar 1918-1920 arasında devam etmiştir.⁸ Bu dönem daha çok 1915 Tehciri sonrası Osmanlı topraklarını terk eden Ermenilerin Azerbaycan'daki Türklerden Osmanlı Devletinin intikamını alma şeklinde gelişmiştir. Dönemin bir diğer özelliği ise otorite boşluğunun ortaya çıkmış olmasıdır. 1917 Bolşevik ihtilalinin ardından gelişen olaylar Ermenistan'da Taşnak Hareketi, Azerbaycan'da Musavat Partisi liderliğinde gelişerek bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. Bağımsızlık süreci içinde Ermenistan; Azerbaycan'dan Karabağ'ın, Gürcistan'da Cavahatya bölgesinin⁹ ve Osmanlı'da Doğu Anadolu bölgesinin kendisine ait olduğu iddiasıyla çeşitli faaliyetlere girişmiştir. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı kuvvet kullanarak, Osmanlı devletinden de silahlı¹⁰ ve siyasi faaliyetler ile (İngiltere ve ABD'nin desteğinde) taleplerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böylece hayalindeki büyük Ermenistan'ı gerçekleştirebilmeyi ümit etmiştir (Selvi, [web]).

Kızıl Ordu'nun 1920 yılından itibaren denetimi sağlamasıyla birlikte bölgedeki katliamlar durmuştur. Bununla birlikte Dağlık Karabağ konusundaki anlaşmazlık hep devam etmiş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 12 Mayıs 1994 tarihine kadar Dağlık Karabağ'ın tamamı da olmak üzere toplam 890 rayondan (mahalle, semt, bölge) ibaret Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir. Dağlık Karabağ ve çevre rayonlarının işgaline kadar giden bu süreçte en belirgin olay 26 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin Hankendi'nde konuşlanan 366. Rus Motorize Zırhlı Alayı'nın Hocalı'da yaptığı katliam olmuştur.

Ermeniler, stratejik öneme sahip Hocalı'yı 1991 yılının Ekim ayından itibaren abluka altına almış, 1992 Ocak ayından itibaren bölgenin hava irtibatını kesmiş, 2 Ocak ise bölgenin elektriğini kesmiştir. Ermeni kuvvetleri, Şubat ayının ikinci yarısından itibaren bölgeye uyguladığı ablukayı ağırlaştırırken, her gün top ve ağır makineli silahlarla bombardımana

başlamıştır (Oğan, [web]). İnsanlık adına tarihin en acımasız katliamlarından biri olarak adlandırılan söz konusu katliam Ermeniler tarafından 1915 olaylarının intikamı olarak görülmüştür.

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 25 Şubat 1992 gece yarısı eski Sovyetlerden kalma 366'ncı Alay'ın desteğiyle önce giriş ve çıkışını kapadığı Hocalı köyünde; sivil, kadın, çocuk, yaşlı ayırımı yapmadan birçok kişiyi öldürmüş ya da yaralamıştır. Rusların desteğindeki Ermeni birlikleri Hocalı'da, uluslararası toplumun gözü önünde 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i de ihtiyar olmak üzere toplam 613 kişi katletmiştir. Bunlardan 239 kişi işkence yapılarak öldürülmüş, 487 kişi ömür boyu sakat kalmış, 1275 kişi (çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar) esir alınarak hakaretlere ve işkencelere maruz kalmış, esir alınanlardan sadece 1165'i iade edilmiş, 68'i kadın ve 26'sı çocuk olmak üzere toplam 110 kişiden ise bir daha haber alınmamıştır. Bu katliamda yedi aile tüm fertleriyle katledilmiş, 27 aileden birer kişi sağ veya yaralı olarak kurtulmuştur (Cabbarlı, 2013: 165).

Azerbaycan, bu katliamdan sonra 1998 yılında "31 Mart Azerbaycanlıların Soykırım Günü" olarak kabul etmiştir. 31 Mart tarihi ile 30 Mart 1918 - 3 Nisan 1918 tarihleri arasında Bakü Sovyet'i ve Ermeni Devrimci Federasyonu kuvvetlerinin Azeri sivillere yönelik yapmış oldukları katliamlar ile 1992 yılında Hocalı'da yaşanan katliamlar anılmaktadır. Yaşanan tüm bu katliamlar, Azerbaycan toplumu üzerinde derin ve kolaylıkla kapanmayacak bir iz bırakmıştır.

a. Hocalı'da Yapılan Soykırım mı?

Hocalı'da yapılanları "soykırım" olarak tanımlayan ülkeler; Azerbaycan (1992, 1993, 1994), Meksika (2011), Pakistan (2012), Kolombiya (2012), Çek Cumhuriyeti (2013), Bosna-Hersek (2013), Peru (2013), Honduras (2014), Sudan (2014), İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamentolar Birliği (2012)'dir. Ayrıca

ABD'de 13 eyalet Hocalı'da yaşananları katliam olarak tanımlamıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü, olayı Dağlık Karabağ anlaşmazlığı içerisinde yapılan en büyük katliam olarak nitelemiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyeleri Arnavutluk, Azerbaycan, Birleşik Krallık ve Türkiye'nin yanında Bulgaristan, Lüksemburg, Makedonya, Norveç tarafından yayımlanan 324 nolu Avrupa Konseyi bildiğesinde; "Ermeniler tüm Hocalıları katlettiler ve tüm şehri harap ettiler" ifadesi geçmektedir. Katliamın boyutu ve faillerinin insanlık dışı intikam arayışı dikkate alındığında, ortaya konulan tepkilerin uluslararası toplumun vicdanını rahatlatmaktan uzak olduğu görülmektedir.

Oğan'a göre; Hocalı'da olanlar ister soykırım, ister insanlık suçu, ister savaş suçu olarak adlandırılınsın, burada uluslararası hukuk ihlal edilmiştir. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Hankendi'nde konuşlanan 366. Rus Motorize Zırhlı Alayı ile işbirliği içinde gerçekleştirdiği eylemler sebebiyle Ermenistan'a herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır (Oğan, [web]).

5. ERMENİSTAN'IN SÜRECE BAKIŞI

Ermeniler zorunlu göçe tabi tutuldukları yılların üzerinde pek fazla durmadan, millî tarihlerini, "sözde soykırımın başlangıcı" olarak kabul ettikleri 24 Nisan 1915 tarihi ile başlatmaktadırlar. Bu yöndeki eğilim son yıllarda artarak devam etmektedir.

Ermeni toplumuna bir kimlik bilinci veren bu yaklaşımın en önemli savunucularını yurtdışında yaşayan Ermeni topluluklarıdır. Ermeni diasporası Ermenistan ekonomisine en büyük katkıyı yapan kesimi oluşturmaktadır. Bunun ideolojik ve aile/akrabalık bağları boyutları bulunmaktadır. Milli ideolojileri olan geleneksel "Hay Dat"¹¹ anlayışındaki temel amaç; tüm Ermenilerin kendi vatanlarına dönmesi, Birleşik ve Büyük Ermenistan'ın kurulmasıdır (Gül, 2000: 25). Ermeniler, bu anlayış çerçevesinde, buldukları ülkelerde milli bilinç ve kimliklerini de oluşturma imkânı bulmaktadırlar.

Günümüzde Ermenistan'da yurtdışında yaşayan ve organize olmuş Ermeni diasporası ile çatışan bir hükümetin iktidara gelebilmesi son derece güçtür. Yurtdışındaki Ermeni lobisi siyasi gücünü Ermenistan'ın yanı sıra özellikle ABD'de, Rusya'da, Fransa'da, İran'da, Gürcistan'da, Suriye'de ve birçok ülkede etkin şekilde kullanmaktadır. Ermenistan yönetimi ise diasporanın siyasi desteği sayesinde, Kafkasya'da komşularına karşı kayıtsız davranabilmektedir. Uzmanlar, Ermenistan'ın bölgesel ihtilaflardaki uzlaşmaz tutumunu diaspora Ermenileri ile Rusya'nın Erivan yönetimine koşulsuz desteğine bağlamaktadır (Selvi, [web]).

Ermenistan'ın çevresindeki ülkelerle çeşitli ihtilafları bulunmaktadır. Örneğin, Azerbaycan ile Mayıs 1994'de ateşkes antlaşması imzalamakla birlikte, bu ülkeyle halen savaş durumu mevcuttur. Erivan ve Tiflis arasında Cavahatya sorunu⁹ mevcuttur. Erivan, Türkiye'ye karşı tarihi düşmanlığını çeşitli şekillerde sürdürmektedir. Örneğin Ermenistan Anayasası'nda Türkiye'den toprak talebine ilişkin (13'nci Madde) bir hüküm yer almaktadır. Ermenistan, Türkiye'nin Kıbrıs, Ege, azınlıklar gibi konularda sorunlarının bulunduğu Yunanistan ve dönem dönem çeşitli sorunlar yaşadığı Suriye ile çeşitli işbirliği antlaşmaları imzalamıştır. Sözde soykırım iddialarını yabancı parlamentolarda kabul ettirme stratejisini de hala sürdürmektedir.

Yine bölgede Azerbaycan-Gürcistan ve Amerika Birleşik Devletleri gruplaşmasına karşı Ermenistan, İran ve Rusya ile aynı safta yer almıştır. Bu cepheye bazen Çin ve Yunanistan'ın da dâhil olduğu görülmektedir (Selvi, [web]).

Ermenistan; Rusya ve İran'la yakın bir işbirliğine giderken, Azerbaycan; Türkiye, Gürcistan ve Batılı kurumlarla gelişmiş işbirliğini tercih etmiştir. Bölgedeki gruplaşmalar; demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisinin hâkim kılınması için ortak hareketlerle, bölgedeki çatışmaların körüklenmesiyle

elde edilen baskı ve gücün ön plana çıkarılması temelinde de görülmektedir. (Yılmaz, 2010:2). Ermenistan'ın dış politikası ve ittifak ilişkileri birlikte ele alındığında; Erivan'ın soykırım söylemiyle uluslararası toplumdan faydalandığı, buna karşı bizzat sorumlu olduğu Hocalı katliamlarından ötürü herhangi bir şey kaybetmediği ortadadır.

Azerbaycan'da, Dağlık Karabağ sorununun siyasi yollarla çözülemeyeceği kanaatinin oluşması, bölgede taraflar arasında ikinci bir silahlı çatışma ihtimalini güçlendirmektedir. Buradaki paradoks ise bir taraftan Azerbaycan'ın çözümsüzlüğe bağlı olarak silahlanması¹² ve çatışmaya yönelmesiyle diğer taraftan Azerbaycan toplumunun refah düzeyinin artmasından dolayı Azeri toplumunun giderek savaştan kaçınma eğilimi göstermesidir. Bununla birlikte Dağlık Karabağ sorunu Azeri toplumunu birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Son zamanda uluslararası konjonktür de ağırlıklı olarak Azerbaycan'ın tezlerine uygun ortam sunmaktadır. Zira Hocalı katliamı Azerbaycan'a uluslararası toplum nezdinde bir mağduriyet ve beraberinde dış dünyanın müspet bakışını kazandırmıştır.

SONUÇ

Ermeni soykırım iddialarına gerekçe oluşturan 1915 Tehciri'nde bazı sorunlar bulunmaktadır. Aslında dönemin şartlarına uygun ve imkânlar elverdiği ölçüde düzenli bir tehcir yapılmaya çalışılmış olmasına rağmen arzu edilen sonuçlara ulaşılamamış ve bugün karşımıza sorun olarak çıkmıştır. Bununla birlikte Ermenilerin hukuki bağları olan Osmanlı devletine sadakatten uzaklaşması ve düşmanla işbirliğine girmesi tehcirin başlıca gerekçesi olmuştur. Hiçbir devlet, kendisine sadık, görevini yapan vatandaşlarını, hele çok ciddi bir savaşın içindeyken cezalandırma ve göç ettirme gibi bir eylem içine girmez. Bu temel anlayış göz ardı edilerek yapılan diğer sorgulamalar aklın normal işleyişine ve olayların olağan seyrine aykırılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla asıl tartışılması gereken Ermeni Tehcirine neden ihtiyaç

duyulduğudur. Bunun cevabı ise son derece basittir: “Savaşın değişen doğası ve düşmanın böl-yönet anlayışı”. Düşman devletler, Osmanlı devletini alt etmek için toplumsal yapıyı içten çökertmeyi hedeflemiş, bu amaçla en zayıf halka olarak gördükleri Ermenileri bir sorun olarak ortaya çıkarmışlardır.

Günümüzde Türkiye’de ve dünyanın kalanında Ermeniler sorunsuz bir şekilde yaşarken Ermenistan’da neredeyse sadece Ermeniler yaşayabilmektedir.¹³ Dünya’da üç milyonu Ermenistan’da olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde takriben 7-8 milyon Ermeni yaşadığı hesaplanmaktadır. Soykırım iddialarının belirli bir Ermeni kesimine kazanç sağladığı muhakkaktır. Özellikle diaspora Ermenileri için bir kimlik bilinci de yaratmaktadır. Fakat Ermenistan’da yaşayan Ermeniler için bu iddiaların hali hazırda kazancının ne olduğu tartışmalıdır. Akla en yakın olan toplumsal bilinç ve geleceğe yönelik beklentiler olabilir. Diğer taraftan Soykırım yönünde karar alan ülkelerin önemli bir kısmının bu konudan Ermenistan Ermenilerinden daha fazla nemalandığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Sözde soykırımı küresel düzeyde devam eden kabul ettirme çabalarına karşın zaman zaman Türkiye lehinde de kararlar alınmaktadır. Örnek olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde, İsviçre aleyhine “soykırım” söyleminden dolayı açılan dava 15 Ekim 2015 tarihinde lehimize sonlanmıştır.¹⁴

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri kökleri geçmişe dayanan güncel söylemi ile “iki devlet bir millet” anlayışında gelişmiştir. Türkiye, Azerbaycan’a sadece askeri alanda değil, ekonomik ve siyasi alanlarda da yanında olduğunu belirtmiştir. Bu söylem aslında hiçbir zaman tek taraflı değil karşılıklı destek şeklinde gelişmiştir. Her iki ülke Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Gaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu gibi uluslararası projelere imza atarken, diğer yandan dış politikalarında da ortak hareket etmeye çalışmışlardır.

Osmanlı toplumu ırk esasına dayalı bir devlet olmadığından ve çeşitli milletlerden oluştuğundan, o dönem özellikle Ermenilere yönelik katliam yapıldığı iddiaları mantıklı bulunmamaktadır. Ayrıca yasa olmadan suç olmadığı,¹⁵ olsa bile yasanın niteliklerinin oluşmadığı da ortadadır. Türkiye, Osmanlı devletinin ardılı olarak kuruluşunu uluslararası topluma kabul ettirdiği tarih olan Lozan'dan almıştır. Bu kapsamda Ermenilerin bir tazminat temin etmesi mümkün değildir. Bunun nedeni;

- Lozan Antlaşması ile 1920 yılından önce işlenen suçlar ve faillerine genel af ilan edildiği,
- Bu fiiller zamanın uluslararası hukukuna göre suç kabul edilmediği,
- Fiillerin 1948 Sözleşmesi öncesi tanımlanmadığı,
- Bu konuda sorumlu tutulabilecek bireylerin artık hayatta olmadığından dolayı yargılanabilecek suçlu bulunmamaktadır.

Her fırsatta Türkiye'yi köşeye sıkıştırmayı amaçlayan İhtilaf devletlerinin, 1915 ve sonrası dönemlerde vuku bulduğu iddia edilen eylemlerden Türkiye'yi sorumlu tutmak istemiş olsaydı Lozan Antlaşması'na bu konuda hüküm koyacağı kaçınılmazdır.

Sonuçta, Lozan Antlaşması gereğince, Türkiye ne hukuki, ne maddi (tazminat talepleri açısından), ne de cezai olarak, 1915 olaylarından sorumlu tutulamayacaktır. Tüm bunlara rağmen "tarihi vaka, tarihçiler tarafından incelenmiş, arşivlerimizi açıp inceleyelim." cevabımızın kabul görmemesi ayrı bir tartışma konusudur. Diğer taraftan devam eden katliamları veya göz önünde olmuş olanları, gözlerini kapayanların görmedikleri ve aslında bilmediklerini de görmüş gibi devamlı dile getirmelerini ise açıklamak kolay değildir.

Gelinen noktada Türkiye'nin haklı olduğu bu konuda iddialarını kabul ettirebilmek ve Ermenilerin iddialarını çürütecek eylem planları yapmasına ihtiyaç vardır. Bu kapsamda;

- Ermeni soykırımı yapıldığına dair kararlar alan parlamentolara sığ tepkiler yerine “Kamuoyu (Grass Roots) Hareketi, Karar Alıcılara Bilgi sunma, Maddi Destek Sağlama, Seçmenlerle Tanışma, Lobiler Arası İşbirliği, Profesyonel Lobi Şirketlerinden Faydalanma, Medyayı Etkin Kullanmak, Sosyal Lobcilik, Siyasi Karar Alıcılar İle Dostluk Kurma” gibi yöntemlerin Türkiye tarafından da geliştirilmesi ve uygulamaya sokulmasının,

- Hristiyan teması ile Ermeni meselesini sorgusuz kabul eden devletlerin karşısına konuyu anlatabileceğimiz Müslüman devletlere yönelik lobi faaliyetlerinin yürütülmesinin,

- ABD ve AB ülkelerinde yaşayan Türklerin siyasi, kültürel ve ekonomik kalkınmalarını sağlayacak politikalar geliştirerek aktif siyaset içinde olmaları teşvik edilmesinin,

- Türkiye'nin tezini anlatacak görsel ve yazılı basın yanında akademik çalışmalara da ağırlık verilmesinin,

- Resmi ve resmi olmayan ilişkiler ile karar mekanizmasına bulunan kişilerle diyalog yolları geliştirilmesinin,

- Yurt dışında faaliyet yürüten örgütlerin bu konuda bilinçlendirilmesinin ve senkronize edilmesinin (An, 2013: 233-235),

- Osmanlı arşivlerinin yabancı araştırmacıların rahat ulaşım sağlayabilecekleri şekilde internet ortamında paylaşılmasının,

- Sözde Soykırım Enstitüsü'nün kurularak bu konuda çalışmalara yön verilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Ermeniler'in önümüzdeki yıllarda soykırım iddiaları temelinde faaliyetlerini sürdüreceğinden hareketle, Türkiye'nin, gerçeklerin bir gün ortaya çıkacağını beklentisine sapsanmak yerine, gerçekleri ve haklılığını her ortamda ve her şeye rağmen dile getirmesi gerekmektedir.

SONNOTLAR

¹ Süryani soykırım söylemleri yurtdışında genellikle Asur soykırım söylemleri olarak dile getirilmekte ve ideolojik olarak Asurizm kavramı içinde açıklanabilmektedir. Asurizm, ideolojik bir anlam ifade etmekte olup bugün Süryani, Keldani, Maruni, Yakubi, Nasturi gibi kendilerini farklı adla adlandıran topluluklara yönelik üretilmiş bir üst kimlik olarak görülmektedir (Sarı, 2013: 131-141).

² Türkçe'de karşılığı soykırım olan ve semantik yapısı itibari ile ırk katliamı anlamına gelen "genocide", kelimesi; Yunanca *genos* (ırk) ve Latince *caedere*, *cide* (öldürme) sözcüklerinden oluşmaktadır. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri süregelen öldürme fiillerinin çeşitli şekillerini anlatan katliam (massacre), kitlesel öldürme (mass killing) gibi deyişler de değişik dillerde varlığını korumuştur. Ancak, özellikle 1944 yılına kadar tanımı yapılmayan soykırım kavramının oluşturulması; kitlesel öldürme ve katliamdan farklılık arz eden bir durumu belirtme ihtiyacından doğmuştur. Soykırım genel anlamda açıkça düşman kabul edilen silahlı gücü bulunmayan çok sayıda insanın, savunmasız ve yardım alamadığı bir ortamda toplu olarak öldürülmesidir (Değer, 2009: 62-63; Ekşi, 2008: 2-3; Turhan, 2006: 48).

³ İnsanlığa karşı suçlar, Nürnberg Hukuku olarak veya Nürnberg Mahkemesi statüsü, Madde 6 ya göre, "Sivil halka karşı islenen öldürme, yok etme, köleleştirme veya başka insanlık dışı ceza veya işlem veya Barışa Karşı Suçlar veya Savaş Suçları veyahut da bu suçlarla ilgili olarak eziyet etme fiillerinden oluşan ceza hukuku suçlarıdır. Savaş suçları, silahlı bir çatışma halinde asker veya sivil kişilerin savaş hukukuna aykırı davranışlarını ifade etmektedir. Savaş hukuku kuralları ve bu kuralların ihlaline karşı yaptırım olarak kabul edilen savaş suçları, kural olarak *Cenevre Sözleşmeleri'nde* yer almaktadır (Aslan, 2006; Yılmaz, 2001: 91-100).

⁴ Rahip Edwin M. Bliss, "The Armenian Atrocities", A.W. Williams, "Bleeding Armenia", Frederic Davis Greene, "Armenian Massacres or The Sword of Muhammed", Mavi Kitap ("The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916"), Morgenthau'nun, "Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesi-Ambassador Morgenthau's Story", Johannes Lepsius'un "Almanya ve Ermeniler-Deutschland und Armenien", "The Memoirs of Naim Bey-Naim Bey'in Hatıratı", "Germany, Turkey and Armenia; A Selection of Documentary Evidence Relating to the Armenian Atrocities from German and Other Sources", "Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide" gibi kitaplar ABD'de basılan kitaplar dışında başka yayınlarda Fransa ve İngiltere'de yayınlanmıştır. Ayrıca ansiklopedilerde konuya yönelik yapılan açıklamalarda bu konuda araştırma yapanların ilk kaynak olarak başvurmaları nedeni ile önem arz etmektedir. Cambridge Encyclopedia, The Oxford Dictionary of the World, The Hutchinson Encyclopedia, Collins Paperback Encyclopedia, Philip's Essential Encyclopedia gibi ansiklopediler "ermenî soykırımı" ve "ermenî" kelimelerini açıklarken Ermenileri masum ve acı çeken halk olarak ele almaktadırlar.

Ermenistan Cumhuriyeti Eğitim ve İlim Bakanlığı Orta Öğretim 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında *Ermeni Milletinin Sürgünü ve Yok Edilmesi başlığı altında* bu kin beslenmekte ve düşmanlıklar körüklenmektedir (Selvi, [web]).

⁵ İlk sözde Ermeni Soykırım Anıtı 24 Nisan 1968 tarihinde Lübnan'ın Beyrut şehrinde dikilmiştir. Mısır, Fransa, Brezilya, Bulgaristan ve İtalya gibi dünyanın birçok köşesinde sözde Ermeni soykırım anıtları dikilmeye devam etmektedir.

Romanlar; (*Ermeni soykırımı tezlerine dayanak oluşturan önemli birincil kaynaklar*, ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü (1919), Alman din adamı Johannes Lepsius'un Bericht über die Lage des armenischen Volkes in der Türkei (Ermeni Halkının Türkiye'deki Durumunu Anlatan Rapor - 1916) adlı eserleri ile, İngiliz Hükümeti'nin tarihçi James Bryce ve Arnold Toynbee'ye hazırlattığı bir belge derlemesi olan Mavi Kitap 'tır.) Franz Werfel, Musa Dağ'da Kırk Gün (1936) adlı Samandağı Ermenilerinin direnişini anlatan romanı yazmıştır. Douglas Scott, The Disinherited (Mirassız bırakılanlar), Century, 1990. Louis Carzou, La Huitième Colline (Sekizinci Tepe), Liana Levi, 2006.

Belgeseller; *The Armenians: A Story of Survival* (2001), *Sarı Gelin - Ermeni sorununun içyüzü* (Videotek, 2004), *The Armenian Genocide* (PBS, 2006), *Screamers* (2006)

Filmler; *The Forty Days of Musa Dagh* (ABD, 1982), *Ararat* (Kanada, 2002)

⁶ Basında çıkan bu konudaki haberler için bkz. Selçuk Gültaşlı, "Soykırımlar" listesine Dersim'i de eklediler", *Zaman Gazetesi*, 29 Ekim 2008, (Erişim) <http://www.zaman.com.tr>, 25 Ağustos 2009; Kerime Cercis (Siirt) ile İstanbul'da 1918 yılında Urfa'lı bir Keldani rahip tarafından yapılan mülakat, J. Naayen ile 18 Aralık 1918 yılında Şam'da yapılan mülakat için bkz. (Erişim) <http://www.christiansofiraq.com/Turkey1915-16.html> ve <http://www.christiansofiraq.com/Turkey1915-16.html>, 25 Ağustos 2009.

⁷ "Kılıçtan geçirilerek katledilme"yi ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Ermeniler arasındaki 'Medz Yeğern (Büyük Felaket) gibi soykırımı işaret etmektedir. Bahse konu dönemde Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde yaşayan Süryani nüfusunun üçte ikisinin kaybedildiği iddia edilmektedir (Korucu, *Radikal Gazetesi*, 03/05/2014).

⁸ Azerbaycan resmi kayıtlarına göre 1918 yılında gerçekleştirilen Ermeni saldırılarında; Bakü'de 229 mahalle yakılmış ve sakinleri öldürülmüş, Şamahı'da 58, Kuba'da ise 112 mahalle saldırıya uğramıştır. Gence'de 272 mahalleye saldırılmış, Zengezur'da 115, Karabağ'da 157 köy ve kasaba yok edilmiştir. Erivan'da 211 Müslüman köyü ve mahallesi harabeye çevrilmiştir. 1919 Ağustosunda Nahçıvan ve Şerür çevresindeki 45 köye hücum etmişler ve demiryolu kenarındaki köyleri, zırhlı vagonlardan ateş altına almışlardır (Özkaraman, 2010: 120). 1918 Mart olayları ve sonrasında Azerbaycan'ın Bakü, Şemahi, Kuba, Karabağ, Zengezur, Göyçay, Lenkeran ve diğer bölgelerinde olmakla toplam 50 binden fazla insan hünharca katledilmiştir (Dedeyev, 2008: 27).

⁹ Dağlık Karabağ'daki gelişmelerin bağlantılı olduğu bir nokta da Gürcistan'ın Cavaheti bölgesidir. Buradaki yaşayan Ermeniler Karabağ'daki gelişmelerde etkilenmekte ve uluslararası bir yaptırımın olmamasından dolayı benzer sürecin bu bölge için de yaşanması muhtemel görülmektedir. Zira Cavahatya bölgesinde yaşayan Ermeniler bir taraftan siyasal olarak Cavah Halk Hareketi altında örgütlenirken diğer taraftan Parvent denilen silahlı örgütlenme içinde oldukları görülmektedir. Yerel ve bölgesel basında Parvent'in silahlı üyelerinin Ahalkalek'te bulunan 62. Rus Askeri üssü ile ortak askeri tatbikat yaptıkları ve Ermeni terörist grubu ASALA'nın Cavahatya'da yerleştiği konusunda yapılan haberler bu görüşü doğrular niteliktedir.

¹⁰ Taşnaklar 160 binlik kişilik ordu ile ordu birlikleri 1917-1920 yılları arasında Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. Bu ordu 13 Aralık 1917'de teşkil edilen General Tovmas Gazarbekyan'ın komutasında Ermeni kolordusu ve Andranik'in silahlı birliklerinden teşekkül edilmişti. Dörder alaydan iki Tumen, 2 alaydan oluşan suvari Tuqayı, ile Batı Ermenistan tumeni (Erzurum ve Erzincan alayı, Knus ve Karakilse alayı, Van ve Zeytun alayları) ise üç alaydan oluşmuştu (Cabbarlı, 2013: 157).

¹¹ Ermenilerin megallo ideası, Ermeni Davası" anlamında kullanılmaktadır.

¹² Azerbaycan'ın askeri harcamaları 2001 yılında 123 milyon Dolarken 2013 yılında 2.701 milyon Dolara çıkarmıştır. (aynı dönemde Ermenistan 36,8 milyon Dolarken 2013 yılında 175 milyon dolara çıkarmıştır (SIPRI, [web]; Mammadyarov, 2009: 6).

¹³ Ermenistan İstatistik Enstitüsü'nün 2003 Nüfus sayımının sonuçlarına göre, Ermenistan'ın nüfusu 3.213.000'dir ve bunun 3.145.400'ünü Ermeniler oluşturmaktadır (Aslan, 2007).

¹⁴ Perinçek'in İsviçre aleyhine AİHM açtığı davadır. İsviçre'de 2005 yılında katıldığı konferanslarda 1915 olaylarının 'soykırım' olarak nitelendirilmesine alenen karşı çıkan Doğu Perinçek, bu iddialar hakkında 'uluslararası yalan' demesi üzerine Lozan Mahkemesi tarafından 'ırkçı ayrımcılıktan' suçlu bulunmuştu. Perinçek'in temyiz başvurusu üzerine ise mahkeme, "Ermeni soykırımı, Yahudi soykırımı gibi tarihsel bir gerçektir" yorumunu yapmış ve başvuruyu reddetmişti. 2007'de çeşitli mahkumiyet cezalarına çarptırılmasının ardından 2008'de AİHM'e başvurmuştu. İsviçre'de Temyiz Mahkemesi tarafından da suçlu bulunan Perinçek, AİHM'e yaptığı başvuruda, "İsviçre'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğü ile ilgili

10'uncu maddesini ve yasa olmadan suçlama olamayacağına dair 7'nci maddeyi ihlal ettiğini" ileri sürmüştür. Mahkeme, Aralık 2013'de AIHS'nin ifade özgürlüğünü düzenleyen 10'uncu maddesinin İsviçre yargısı tarafından ihlal edildiğine hükmetti. Bunun yanında Perinçek'in yaptığı AIHS'nin 'yasa olmadan suçlama olamayacağı' hususunu düzenleyen 7'inci maddesinin ihlal edildiği yönündeki şikâyeti de reddetti. AIHM Büyük Daire, Aralık 2013'te 2'nci Daire'nin verdiği hükme uydu ve "soykırım"ı inkârın cezalandırılmasının ifade özgürlüğü ihlali olduğunu teyit etti (No: 275, 15 Ekim 2015, AIHM'in Perinçek/İsviçre Davasına İlişkin Büyük Daire Kararı Hk.).

¹⁵ Kişilerin ve devletlerin bir suçtan dolayı sorumlu tutulabilmeleri için, o eylemin, suç işlendiği esnada suç olarak kabul edilmiş olması, gerekmektedir. Kanunlarda açıkça suç olarak gösterilmemiş bir fiilin, kanunda açık olarak gösterilen bir fiile benzetilerek cezalandırılması da, yasak ve hukuka aykırıdır. Bir an için bu olayların, soykırım olarak nitelendirildiği düşünülse bile, bundan dolayı kimsenin sorumlu tutulabilmesi mümkün bulunmamaktadır. Bunun nedeni, bu eylemlerin gerçekleştiği tarihte, uluslar arası bir suç olarak tanımlanmamaları ve ceza hukuku kurallarının ve 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ve yine 1948 Soykırım Sözleşmesi hükümlerine göre, sözleşme hükümlerinin, geriye doğru uygulanamayacağı ve geçmişe etkili (retroaktif etki) olamayacağı ilkesidir. Kimsenin, işlediği zamanda suç olarak kabul edilmeyen bir fiilden dolayı, sonradan bunun suç olarak kabul edilmesi sebebiyle, cezalandırılmayacağı, evrensel olarak kabul edilmiş, bir ceza hukuku prensibidir (Artuk, 1989: 87-110). Bu nedenle, savaş sırasında siviller tarafından gerçekleştirilen eylemlerin, soykırım suçuna benzetilerek, suç kabul edilmesinin sağlanması hukuka aykırı bir durumdur. Bunun yanı sıra, bu fiillerin savaş suçu oluşturup oluşturmadığı konusu ise o dönemde gündeme gelmiş ve çözüme kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makale

- AKTAN, G. (2006). **Açık Kriptolar: Ermeni Soykırım iddiaları Avrupa'da İrkçilik ve Türkiye'nin AB Üyeliği**, Ankara: Asina Kitaplar-Turmax Yayıncılık.
- ALTINOK, S. (2007). **Belgeleriyle 19 ve 20. Yüzyıl Başlarında Ermeni Sorunu**, 3. Baskı, Ankara: Biz bize Yayınları.
- AN, Ö.F. (2013). **Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi**, *Ermeni Araştırmaları*, Terazi Yayıncılık, (45), 177-244.
- ARTUK, E. (1989). **Suç ve Cezaların Kanuniliği Prensibi**, *Ceza Hukuku El Kitabı*, İstanbul.
- ASLAN, M.Y. (2006). **Teoride ve Uygulamada Savaş Suçları**, Ankara: Bilge Yayınevi.
- ASLAN, Y.(2007). **Ermenistan Faşist Bir Devlettir**, *Yankı Dergisi*, (1052), Nisan/2007.
- BAYZAN, A. R.; (2006). **Soykırım Teslisi, Ermeniler'den Sonra Rum /Pontus Ve Süryani/Nasturi Soykırım Söylemleri**, *2023 Dergisi*, 64, s.10-23.
- CABBARLI, H. (2013). **Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm**, *Ermeni Araştırmaları*, Terazi Yayıncılık, (45), 143-176.
- ÇAYCI, S. (2001). **Hukuksal Açıdan Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Ayaklanmaları ve Alınan Önlemler**, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, (369), Temmuz 2001, 34.
- ÇEVİK, A. (2007). **Politik Psikoloji**, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

- ÇİTLİOĞLU, E. (2007). **Ölümcül Tahterevalli Ermeni ve Kürt Sorunu**, 2. Baskı, Ankara: Destek Yayınları.
- DEDEYEV, B. (2008). **Dağlık Karabağ Sorunu'nun Tarihi Arka Planına Bakış, Dağlık Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz** (Ed: O. Nuri Aras), Bakü: Qafqaz Üniversitesi Yayınları.
- DEĞER, O. (2009). **Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı, Uluslararası İlişkiler**, 6 (22) (Yaz 2009), 61-95.
- ERCAN, Y. (2001). **Ermeniler ve Ermeni Sorunu, Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- GARİBOV, M. (2006). *I. Dünya Savaşından Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Y. (2001). **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara: TTK Yayını.
- KARACA, A. (1993). **Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- LAÇİNER, S.(2001). **11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu, Stratejik Analiz**, 2(19), Kasım 2001.
- LAÇİNER, S. (2005). **Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, Ankara: Uşak Yayınları.
- LÜTEM, Ö.E. (2013). **Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları**, Terazi Yayıncılık, (45), 9-72.
- MAMMADYAROV, E. (2009). **The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factors and Strategic Priorities, Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreign Policy**, (ed.) Alexandros Petersen, Fariz İsmailzade ,Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy.
- NERSESSIAN, David L. **The Contours of Genocidal Intent: Troubling Jurisprudence from the International Criminal Tribunals**, Texas

International Law Journal, (37), 231-256.
<http://www.tilj.org/content/journal/37/num2/Nersessionian231.pdf>

NURİYEV, C. ve NURİYEVA, Ş. (2010). **Karabağ Siyaseti ve Azerbaycanlıların Soykırımı**, *Qarabağ Bildiklerimiz Və Bilmədiklerimiz*, (Ed.R.Yılmaz), Qafqaz Universiteti, ss.205-2018.

ORDUBADİ, M. S.(1991). **Kanlı Yıllar**, (Haz.)Ekrem Bağirov, Bakü.

ÖYMEN, O. (2005). **Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak**, 2.Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.

ÖZKARAMAN, D. (2010). *Hocalı Soykırımı: Nedenleri, Fikri Altyapısı Ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.

ÖZTEMİZ, M.(2007). *II. Abdülhamit'ten Günümüze Sosyolojik, Siyasal Ve Hukuki Açından Süryaniler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

PAZARCI, H. (2006). **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

SARI, G. (2013). **Ermeni Meselesi Işığında Süryaniler**, Ankara: Barış Platin Yayınları.

SARI, G. (2013). **The Search For Syriac Identity And Ethnic Terrorism: Assyrianism**, *Journal of Qafqaz University*, 2(1), 131-141.

SHAW, S. J.(1994). **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (çev). Mehmet Harmancı, İstanbul: E. Yayınları.

SÜSLÜ, A. (1995). **Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap)**, Ankara:Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını.

TAŞKIRAN, C. (1995). **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

TURAN, Ö. (2008). *Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu*, Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar, Uluslararası Sempozyum, 15-17 Mart 2006, İstanbul Üniversitesi, 447-477.

TURHAN, F. (2006). **Soykırım Suçunda Bir Grubu Tamamen veya Kısmen Yok Etme Amacı ve Ermeni Tehciri Olayı**, *Hukuki Perspektifler Dergisi*, (9), (Aralık 2006).

YILMAZ, A.(2001). **Uluslararası Ceza Hukuku El Kitabı**, İstanbul: Beta Basım.

YILMAZ, R. (2010). **Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem**, *Bilge Strateji Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 23-41.

İnternet ve Gazeteler

Armenian Genocide Museum Construction Launched in Uruguay (2013). ICTJ, <http://www.ictj.org/news/armenian-genocide-museum-construction-launched-uruguay> (Erişim Tarihi:15.10.2014).

GÖYÜNÇ, N. (2014). **Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler Hakkında**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, <http://www.osmanli.org.tr>, (Erişim Tarihi: 25.08.2014).

HOVSEPYAN, (2013). Aghvan Recognition of Armenian genocide shall have a perfect international-legal provision, <http://www.genproc.am/en/169/item/7894/>, (Erişim Tarihi:10.10.2014).

HÜR, Ayşe. (2014). 1915'e ad ver(eme)mek: Aghed, Medz Yeghern, Soykırım. **Radikal Gazetesi**. (Erişim Tarihi: 20/04/2014)

KORUCU, S. (2014). Süryaniler de 'Seyfo' için taziye bekliyor, **Radikal Gazetesi**, (Erişim Tarihi: 03/05/2014).

LUTEM, Ö.E., Fransa'nın Yeni Cumhurbaşkanı Hollande ve Ermeni Meselesi. **AVİM**, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=50260>, (Erişim Tarihi:01.10.2014).

LUTEM, Ö.E., Ermeni Sorununun Uluslararası İlişkiler Boyutu Günümüzde Ermeni Sorunu, **AVİM** Bulten, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_1.htm (Erişim Tarihi: 10.10.2014)

Midyat'a Vatikan kolonisi!, (2012). http://www.haberiniz.com.tr/yazilar/haberiyazdir54615-Midyata_Vatikan_kolonisi.html, 23 Mayıs 2012, (Erişim Tarihi: 10.10.2014)

National Archives, Political Intelligence Department, Foreign Office, Special I, "Settlement Of Turkey And Arabian Peninsula", Momerandum, Catalogue Reference CAB/24/72. <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-72-GT-6506-2.pdf> (Erişim Tarihi:15.09.2014)

OĞAN, S. (2014). Türklere Karşı Yapılan Soykırımlar Ve Hocalı Soykırımı, <http://turksam.org/tr/a1389.html> (Erişim Tarihi:25.02.2014)

ÖZGÜREL, A. Uygur Batı ve İki Soykırım, **Radikal Gazetesi**, 15 Mayıs 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=152729&tarih=15/05/2005>, (Erişim Tarihi:15.09.2014)

SABRO Gazetesi 12.10.2014

SELVİ, H., **Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü**, www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf (Erişim Tarihi: 13.10.2014)

SELVİ, H., **Ermeni Soykırımı Tarih Yazımı**, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/ermtaryazimi.pdf> (Erişim Tarihi:13.10.2014)

YAŞIN, Kılıç, G. (2014). **Ermeni İddialarını Kabul Eden Ülkeler**, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 01 Mayıs 2014, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2014/05/01/7571/ermenii-ddialarini-kabul-eden-ulkeler> (Erişim Tarihi:13.09.2015)